

Het ‘F’ woord

De maatschappijwetenschappen over fundamentalisme

Scriptie aangeboden aan:
Dr. Jeroen Koch
Faculteit geesteswetenschappen
Universiteit Utrecht

Als onderdeel van de cursus:
Onderzoeksseminar III
GE3VD12002

Melle van Meerten

3865177

04 juni 2014

Aantal woorden (exclusief voetnoten, bibliografie en inhoudsopgave:
10.233)

Inhoud

Inleiding	1
De eerste Fundamentalisten.....	5
The Fundamentalist Project en niet protestants-christelijke fundamentalisten.....	11
Kritiek en problemen met ‘The Fundamentalist Project’	16
Fundamentalisme bekeken vanuit de verschillende disciplines.....	20
Theologie.....	20
Psychologie	22
Sociologie.....	25
Politieke wetenschap	26
Het verleden en de toekomst van fundamentalisme.....	28
Wahhabisme	28
Al-Qaeda	30
Conclusie.....	33
Bibliografie.....	35

Inleiding

Met fundamentalisme wordt het begrip aangegeven, waarmee men teruggrijpt op normen en waarden zoals deze oorspronkelijk het meest bekend en vaak ook algemeen gebruikelijk waren. Fundamentalisme is dus een stroming die een groep mensen definieert (fundamentalisten) die teruggrijpen op de basis van hun geloof voor hun gedrag en levensvisie. In de wetenschap heeft fundamentalisme een brede betekenis. Zowel religieuze als politieke bewegingen worden in het hokje fundamentalisme gestopt. Juist hierom is het relevant om onszelf af te vragen wat (religieus) fundamentalisme daadwerkelijk is.

Het probleem met fundamentalisme is dat het angst inboezemt, men kent het fundamentalisme door de aanslagen en associeert het met Al Qaida en soortgelijke bewegingen. Sinds eind jaren zeventig van de vorige eeuw is het begrip fundamentalisme velen malen in de media gebruikt. Als we uitgaan van de media zijn fundamentalisten vooral boze moslims die een Amerikaanse vlag verbranden of demonstreren naar aanleiding van een cartoon over de profeet Mohammed. De bekendste uitleg van het begrip fundamentalisme is een angst-geassocieerd begrip.

Verheldering van het begrip fundamentalisme is noodzakelijk omdat een goed beeld ontbreekt van wat daadwerkelijk de fundamentalist drijft. Een grote stap is hierin gemaakt door het bekende Fundamentalist Project, een verzameling van essays geschreven door voornamelijk Amerikaanse en West-Europese historici, waarin het begrip fundamentalisme wordt omschreven als een georganiseerde groep waarin grenzen worden gemaakt, de vijand geïdentificeerd, bekeerlingen gezocht, instituties worden gecreëerd en behouden om de maatschappij te hervormen naar hun eigen idealen. In de Fundamentalist Project wordt geprobeerd te ontrafelen wat de overeenkomsten zijn tussen groepen mensen van over bijna de gehele wereld die allen terug lijken te grijpen naar het verleden.

In mijn scriptie probeer ik tot een meer geïntegreerde definitie van het begrip fundamentalisme te komen door aan het Fundamentalist Project toe te voegen wat de benadering vanuit de islamologie, psychologie, sociologie en theologie is. Ook zal ik gerelateerde stromingen in de Islam beschrijven. Mijn doel hierin is om te komen tot een beter begrip van wat mensen die het fundamentalisme aanhangen in de kern drijft. Verheldering van hun passie biedt de mogelijkheid om agressieve uitingen vanuit een geïntegreerde aanpak te benaderen.

Ik ga dit doen door in het eerste hoofdstuk de Fundamentalist Project kritisch te benaderen en de problemen met van het project bloot te leggen. In de daaropvolgende

paragraaf ga ik naar alternatieve visies op het fundamentalisme kijken. Ik zal kijken naar de psychologie, theologie, politieke wetenschap en de sociologie. Ik ga kijken of zij een oplossing voor de problemen hebben. Eén van deze problemen is moderniteit. Moderniteit is een ontzettend vaag begrip en de betekenis is voor iedereen anders. Zijn religieuze hervormingsbewegingen uit de 17e, 18e en 19e eeuw ook geen fundamentalisten? Reageren deze bewegingen ook niet op zaken die hun ogen ‘modern’ zijn?

In het laatste hoofdstuk zal ik dit testen aan het Wahhabisme. Het Wahhabisme kwam op in 18e eeuw als een hervormingsbeweging binnen de Islam en is tot aan de dag van vandaag de belangrijkste vorm van Islam in Saudi-Arabië. Begon deze beweging ook niet als een fundamentalistische groep? Of kunnen we grote verschillen aanwijzen met fundamentalistische bewegingen uit de 20e en 21e eeuw. Dezelfde vraag ga ik stellen voor een terroristische organisatie. Het ligt voor de hand dat ik Al Qaida heb gekozen voor deze kleine case-study, omdat dit de meest bekende is.

Ik ben tot dit onderwerp gekomen, omdat ik het noodzakelijk vind dat er een goede begripsbepaling wordt gegeven. Veel groepen worden geassocieerd met het fundamentalisme, die dit zelf niet prettig vinden, omdat het begrip een negatieve lading heeft gekregen. Daarnaast is er sinds de aanslagen van 11 september 2001 een enorme angst in het westen ontstaan voor terroristische organisaties die ook als religieus fundamentalisme zijn bestempeld. Ik vraag me af of deze organisaties wel vergelijkbaar zijn met andere geweldloze fundamentalistische bewegingen. Het is enorm gevaarlijk om deze groepen te vergelijken, omdat we al deze groepen dan hetzelfde gaan behandelen waardoor escalatie van een probleem mogelijk is. Een goede begripsbepaling kan een escalatie van het probleem voorkomen.

De centrale vraag in mijn onderzoek is: wat is fundamentalisme? Om een antwoord op deze vraag te krijgen heb ik veel literatuur uit de bibliotheek gehaald. Ik ben begonnen met de Fundamentalist Project. Ik ben hiermee begonnen, omdat dit het meest uitgebreide en gebruikte werk is in het onderzoek naar fundamentalisme. Literatuur dat na het Fundamentalist Project kwam had vrijwel altijd een begripsbepaling op basis van de Fundamentalist Project, maar na het lezen van veel reviews ben ik toch een aantal critici tegengekomen. Na een grondige bestudering van het project ben ik zelf tot de conclusie gekomen dat er nog een aantal problemen zijn met de Fundamentalist Project.

In het vervolg van mijn onderzoek ben ik vooral op zoek gegaan naar definities vanuit de theologie, psychologie, sociologie en de politieke wetenschap. Ik heb deze vakgebieden gekozen, omdat er in de Fundamentalist Project te weinig aandacht aan deze wetenschappen

wordt gegeven. Ik heb een selectie gemaakt van de, in mijn ogen, beste en meest gebruikelijke definities vanuit deze wetenschappen. Ik had er graag meer beschreven, maar gezien de ruimte en tijd die voor dit onderzoek staan was dit niet mogelijk.

De eerste Fundamentalisten.

In dit hoofdstuk wil ik naar de eerste fundamentalisten gaan kijken. Om te begrijpen wat fundamentalisme is, en waarom de wetenschap verschillende religieuze bewegingen onder dezelfde noemer heeft geplaatst, is het nodig om te kijken waar de eerste fundamentalisten vandaan kwamen. We zullen hierom een aantal vragen gaan stellen over de eerste fundamentalisten. Waar komt het woord vandaan? Wie waren deze eerste fundamentalisten? Waar reageerden zij op? En hoe werkte dit fundamentalisme in de praktijk?

Het woord fundamentalisme is een protestants woord. Tegenwoordig roept het woord fundamentalisme vooral negatieve gevoelens op. Bij de oorsprong van het begrip was dit niet het geval. Het woord verscheen voor het eerst aan het begin van de 20^e eeuw in het zuiden van Californië. Deze streek stond niet bekend als conservatief christelijk waar het zuiden van de Verenigde Staten daar wel om bekend stond. In de regio vond een snelle modernisering plaats en de Hollywood filmindustrie kwam in deze periode ook op.

In het jaar 1910 begonnen twee rijke broers, Milton en Lyman Stewart, die hun fortuin hadden opgebouwd in de olieindustrie van Californië, een vijfjarig programma voor een serie pamfletten die gratis verspreid werden aan Engels sprekende theologen, dominees, evangelisten, missionarissen en theologiestudenten. De serie pamfletten werd *The Fundamentals: A Testimony of Thruth* genoemd. De pamfletten werden geschreven door vooraanstaande Britse en Amerikaanse theologen. De bedoeling van de pamfletten was om de erosie tegen te gaan van wat zij de fundamentele overtuigingen van het protestantse Christendom noemden.¹

In de inleiding hebben we vastgesteld dat een zoektocht naar de betekenis van het woord fundamentalisme een ingewikkelde zoektocht is en dat de meningen vanuit de verschillende wetenschappelijke disciplines verdeeld zijn. De betekenis van de *Fundamentals* is echter eenvoudiger. In de *Fundamentals* kunnen we gemakkelijk achterhalen wat de auteurs belangrijk vinden in het protestants christelijk geloof. De hoofdkenmerken van dit fundamentalisme deelt H.W. de Knijff, hoogleraar dogmatiek en christelijke ethiek aan de Universiteit Utrecht, in 10 punten in.

In de eerste plaats houdt men vast aan de traditionele christelijke waarheden van het geloof. Hierin zijn het vervangend lijden van Christus, de maagdelijke geboorte en de opstanding van Christus, het laatste oordeel en de verdorvenheid van de mens de

¹ M. Ruthven, *Fundamentalism: A Very Short Introduction* (Oxford 2007) 7.

belangrijkste. Ten tweede is van groot gewicht de onfeilbaarheid van de bijbel. De bijbel is op Christus na het hoogste christelijke symbool voor de fundamentalist. Ten derde biedt de bijbel niet alleen antwoord op het menselijke heil, maar ook natuurkundige en historische gegevens. Het gevolg hiervan is dat de bijbelse heilsgeschiedenis als objectief verhaal geaccepteerd dient te worden. Het toekomstbeeld van de bijbel is hier geen uitzondering op. De apocalyptische teksten zijn hierdoor onderdeel van de centrale geloofswaarheid.²

Het vierde punt is dat er grote nadruk wordt gelegd op bekering en de persoonlijke relatie met God. De bekering is een drastische omwenteling uit een zondig leven naar een God welgevallig leven. Daarnaast krijgt de evangelisatie ook veel aandacht in de *Fundamentals*. De boodschap van God moet over de gehele wereld worden verspreid en dat is een gewetenszaak voor iedere ware christen. Ook vinden we een sterke scheiding tussen de ‘ware’ christenen en de ‘naamchristenen’. De ware christenen accepteren het pakket van de *Fundamentals*, oftewel de fundamentele geloofswaarheden.³

Verder zien we een sterke afkeer van de bijbelwetenschap. Gezien de onfeilbaarheid van de bijbel is dit logisch. De bijbelwetenschap wordt gezien als een ongelovige wetenschap. In het verlengde hiervan is er een kritische houding tegenover de gehele wetenschap. Echter staan de fundamentalisten niet kritisch tegenover de nieuwe techniek en maken daar zelfs vaak dankbaar gebruik van. Er is dus een selectief verzet tegen moderniteit. Sinds de verlichting is de mens boven God gaan staan, tegen deze vorm van moderniteit is er verzet vanuit de fundamentalisten. Als laatste punt geeft De Knijff aan dat de fundamentalisten in ethisch opzicht conservatief-regressief zijn. Dit houdt in dat God zijn wil duidelijk heeft laten zien en dat die in het verleden ook geaccepteerd is en dat men daar altijd aan gehoorzaamd heeft. De tijd waarin de fundamentalisten in leven is er dus één van verderf en de tijd daarvoor is er één van vroomheid.⁴

Later in dit onderzoek zullen we ingaan op betekenissen die aan het woord fundamentalisme zijn toegekend in het laatste kwart van de 20e eeuw en zullen we een aantal problemen tegenkomen. Eén van de die problemen is het verschil tussen fundamentalisme en orthodoxie. De bovenstaande vorm van fundamentalisme vindt haar oorsprong in de gereformeerde-protestantse beweging. In het vervolg van dit hoofdstuk wil ik deze oorsprong

² H.W. de Knijff, ‘Doen wat er staat’. In: Beck, H.L. en Merks, K.W. (red.) *Fundamentalisme* (Baarn 1994) 30-31.

³ H.W. de Knijff, ‘Doen wat er staat’. In: Beck, H.L. en Merks, K.W. (red.) *Fundamentalisme* (Baarn 1994) 31.

⁴ H.W. de Knijff, ‘Doen wat er staat’. In: Beck, H.L. en Merks, K.W. (red.) *Fundamentalisme* (Baarn 1994) 31-32.

gaan analyseren om te zien of er een verschil zit tussen deze eerdere gereformeerde bewegingen en fundamentalisme.

Ruthven en *The Fundamentalist Project*, die in het volgende hoofdstuk wordt besproken, hebben het over *Family Resemblance* als het gaat over de veel verschillende vormen van religieus fundamentalisme. Knijff ziet de gereformeerde puriteinse traditie van Noordwest-Europa als een naaste familie van het protestants fundamentalisme.⁵ Dit geeft aan hoe problematisch het verschil tussen orthodoxie en fundamentalisme is. Ondanks dat het naaste familie is, zijn er toch wel verschillen aan te wijzen. Fundamentalisme, dat Knijff ziet als een Amerikaans product, is voortgekomen uit de gereformeerde-puriteinse traditie. De Founding Fathers hebben deze vorm van geloof meegenomen uit Europa naar Amerika. In Amerika is deze traditie zijn eigen weg ingeslagen ten opzichte van Europa. Het orthodox-gereformeerde protestantisme van de 20^e eeuw in Europa is dus anders dan het fundamentalisme, doordat zij een andere geschiedenis kent. Het grootste verschil ziet Knijff in de institutioneel kerkelijke organisatie die bij het fundamentalisme in minder sterke mate aanwezig is.⁶

Een grote overeenkomst, tussen de orthodox-gereformeerden en het fundamentalisme, is de bijbeluitleg. Beide groepen zien de bijbel als onfeilbaar. Hierdoor ontstaan er dezelfde uitleggingsproblemen. Zoals moeizame berekeningen over het tijdstip van de schepping, over het tijdstip van de val, over de bevoorrading van de ark van Noach, enzovoorts.⁷

Een ander verschil dat van der Knijff aankaart, is de mate van openheid voor discussie in orthodox-protestantse kringen. Door het huwelijk dat tussen letterlijk bijbellezen en een persoonlijk bekeringservaring krijgt de fundamentalistische leer een sterk afgrenzend, agressief en apologetisch karakter. Binnen de gereformeerde kerk is bekering minder belangrijk en is de kloof tussen ware christenen en niet ware christenen minder groot.⁸

Het fundamentalisme van de 20^e eeuw kent haar oorsprong in de gereformeerde kerk en in de ‘awakenings’ en ‘revivalbewegingen’ van de eeuwen daarvoor. Toen deze bewegingen de oversteek naar Amerika maakten, kwamen zij in een andere wereld terecht. In Amerika probeerden deze bewegingen vast te houden aan een agrarische levensvorm. Zij voelden zich bedreigd door industrialisatie en urbanisatie. Deze bewegingen probeerden dus

⁵ H.W. de Knijff, ‘Doen wat er staat’. In: Beck, H.L. en Merks, K.W. (red.) *Fundamentalisme* (Baarn 1994) 28.

⁶ H.W. de Knijff, ‘Doen wat er staat’. In: Beck, H.L. en Merks, K.W. (red.) *Fundamentalisme* (Baarn 1994) 28-29.

⁷ H.W. de Knijff, ‘Doen wat er staat’. In: Beck, H.L. en Merks, K.W. (red.) *Fundamentalisme* (Baarn 1994) 32-34.

⁸ H.W. de Knijff, ‘Doen wat er staat’. In: Beck, H.L. en Merks, K.W. (red.) *Fundamentalisme* (Baarn 1994) 34-35.

vast te houden aan het geloof van hun voorvaderen uit de agrarische samenlevingen in Europa die in de grote Amerikaanse kerken verwaterden. Er ontstond een losse kerkelijke organisatie waarin letterlijk bijbellezen van de oude gereformeerde kerk en een persoonlijk bekeringservaring centraal stond. Al deze factoren hebben volgens Knijff bijgedragen aan het protestants fundamentalisme van de 20^e eeuw.

Henk Witte, Hoogleraar Tilburg School of Catholic Theology, ziet nog een ander verschil tussen fundamentalistische kerken en andere (orthodoxe) kerken. Hierbij gaat het om de overlevingsstrategie van kerken. Witte onderscheidt introverte en extraverte overlevingsstrategieën. Typend voor fundamentalistische overlevingsstrategieën is, dat ze zowel extravert als introvert zijn. Orthodoxe gemeenschappen zijn vooral introvert. Fundamentalistische bewegingen proberen mensen te binden aan de kerk en aan de leer, maar ze zijn ook sterk bezig met het winnen van zielen. Bij het winnen van zielen, maakt het de fundamentalisten niet uit of ze deze ziel winnen uit een al bestaande kerk of daarbuiten. Er moet voor fundamentalisten dus een goede balans zijn tussen openheid en geslotenheid. De orthodoxe kerk probeert vooral de mensen die al bij de gemeente horen daar aan vast te houden.⁹

Waar reageren de Noord-Amerikaanse fundamentalisten op? In het Noord-Amerikaanse protestants fundamentalisme zijn twee perioden te onderscheiden, van 1915 tot 1925 en sinds 1976. In deze twee periodes had het fundamentalisme cultureel, maatschappelijk en politiek veel invloed.¹⁰ In de periode daartussen was het fundamentalisme niet verdwenen, maar waren ze minder zichtbaar en teruggetrokken. In beide periodes vonden er grote sociale, economische en maatschappelijke veranderingen plaats. Aan het eind van 19^e eeuw vond er in de Verenigde Staten een grote industrialisatie plaats. Met deze industrialisatie kwamen er snelle technologische en communicatieve veranderingen. Daarnaast was er een grote immigratiegolf aan het begin van de 20^e eeuw in de Verenigde Staten. Er kwamen veel joden, rooms-katholieken en lutheranen naar de Verenigde Staten. Ook kwam de wetenschap aan het eind van de 19^e eeuw met veel ontdekkingen waardoor de werkelijkheid anders was dan dat men altijd had gedacht, het bekendste voorbeeld hiervan is de evolutietheorie van Charles Darwin. Maar ook de kritische bijbelwetenschap kwam met soortgelijke boodschappen. De bijbel was niet meer een absolute waarheid. Veel van de Amerikaanse protestanten van Angelsaksische herkomst voelden zich bedreigd door al deze veranderingen.

⁹ H. Witte, 'Zondebokken gezocht'. In: Beck, H.L. en Merks, K.W. (red.) *Fundamentalisme* (Baarn 1994) 14-18.

¹⁰ N.T., Ammerman, 'North American Protestant Fundamentalism'. In: Marty, M.E. en Appleby, R.S. (red.), *Fundamentalisms Observed*. The Fundamentalism Project Vol. 1 (Chicago 1991) 1-65.

In hun midden waren er mensen die het moeilijk hadden om zich aan te passen en ontwikkelde het protestants fundamentalisme.

In de tweede bloeiperiode van het fundamentalisme werd op soortgelijke situaties gereageerd. In de jaren zeventig van de 20^e eeuw vond de bloeiperiode van het fundamentalisme vooral in het zuiden van de Verenigde Staten plaats. In de jaren zestig nam de industrie de plaats in van de landbouw als belangrijkste basis voor de economie. Daarnaast was er ook een enorme immigratiestroom in de jaren zestig. Ditmaal vond de immigratiestroom vooral binnen de Verenigde Staten plaats en kwamen er veel mensen naar het zuiden van de Verenigde Staten. Daarnaast was er een smet op de internationale reputatie van de Verenigde Staten door onder andere de Vietnamoorlog.¹¹

Dus in een periode van maatschappelijke marginaliteit wordt het fundamentalisme sterker. Fundamentalisten gaan op zoek naar een publiek dat gevoelig is voor fundamentalisme. Er wordt aan fondswerving gedaan. Ze bouwen een eigen schoolnetwerk op en ze zorgen voor publiciteit. Daarnaast krijgen fundamentalisten steeds meer voet aan de grond in kerken. Verder wordt het eigen wereldbeeld in de publiciteit gebracht, aan het begin van de 20^e eeuw deed men dit met de eerder genoemde *Fundamentals*. Ook werd er gebruik gemaakt van communicatietechnieken uit de opwekkingsbewegingen van de 18^e en 19^e eeuw. Dit zijn emotionele religieuze bijeenkomsten waarbij men massaal aanwezig is bij een individuele bekering of wedergeboorte.¹²

In de periode tussen 1925 en 1976 zat het fundamentalisme niet stil, maar was het publiekelijk minder aanwezig. Men probeerde wel het publieke leven te beïnvloeden door middel van politiek, wetgeving en rechtspraak. In Noord-Amerika moest daarvoor wel een politiek desinteresse overwonnen worden, die voortvloeide uit premillenniaristische gedachten. Politiek werd daarin niet belangrijk gevonden, omdat de wereld toch spoedig zou eindigen. In de jaren tachtig waren de Noord-Amerikaanse fundamentalisten hier zeer succesvol in. De Moral Majority, tijdens het ambtstermijn van Ronald Reagan, wist veel niet-stemmers uit premillenniaristische kringen naar de stembus te brengen.¹³

Het woord fundamentalisme kwam dus van een serie pamfletten. In deze serie staan christelijke tradities, de bijbel, persoonlijke bekering, een sterke scheiding tussen ware gelovigen en ongelovigen, een selectief verzet tegen wetenschap en moderniteit en de verdorvenheid van de mens centraal. Fundamentalisten zijn zowel introvert als extravert en

¹¹ H. Witte, 'Zondebokken gezocht'. In: Beck, H.L. en Merks, K.W. (red.) *Fundamentalisme* (Baarn 1994) 17.

¹² H. Witte, 'Zondebokken gezocht'. In: Beck, H.L. en Merks, K.W. (red.) *Fundamentalisme* (Baarn 1994) 18.

¹³ H. Witte, 'Zondebokken gezocht'. In: Beck, H.L. en Merks, K.W. (red.) *Fundamentalisme* (Baarn 1994) 18.

orthodoxen zijn vooral introvert. Daarnaast kent de orthodoxie een andere geschiedenis dan het fundamentalisme. Fundamentalisten reageren op sociale, economische, politieke en wetenschappelijke veranderingen. Fundamentalisten proberen vast te houden aan oude tradities. Ze proberen invloed te krijgen in de politiek en het onderwijs en op die manier andere sociale en politieke structuren te bewerkstelligen.

The Fundamentalist Project en niet protestants-christelijke fundamentalisten.

Tot aan de jaren '70 was fundamentalisme vooral een protestants woord. Daarnaast was het vooral een woord dat in de verschillende sociale en politieke wetenschappen werd gebruikt en nog niet, zeker niet in Europa, in de media werd gebruikt. In het jaar 1979 werd het woord fundamentalisme geadopteerd door de media. In dat jaar werd het programma Nightline in de Verenigde Staten in het leven geroepen. Dit succesvolle nieuwsstation hielp het Amerikaanse volk het aantal dagen tellen dat Amerikanen werden vastgehouden door Shi'itische moslims in Iran. Dit was het gevolg van de Iraanse revolutie waar de pro-Westerse, moderne en seculiere Sjah Reza Pahlevi werd afgezet. In zijn plaats kwam er een Shi'itische theocratie van Ayatollah Ruhalla Khomeinie. Sindsdien is het fundamentalisme niet slechts een wetenschappelijk en protestants begrip, maar een wereldwijd begrip dat door iedereen gebruikt wordt om verschillende groepen een naam te geven.

Bijvoorbeeld, Ayatollah Khomeinie is vaak fundamentalist genoemd. Ayatollah Khomeinie was de personificatie van het Islamitisch fundamentalisme volgens vele grote media zoals de Washington Post en de New York Times. Daarnaast werd hij zo genoemd door een aantal Midden-Oosten experts. Hij werd zo vaak fundamentalist genoemd, dat zijn eigen achterban, die geen woord voor fundamentalisme had in het Perzisch of Arabisch, een eigen woord vormde, *bonyadgarayan*, dat letterlijk vertaald fundamental-ist betekent. Het eigenaardige hiervan is, dat deze aanhangers van Khomeinie zelf hun politieke tegenstanders ervan beschuldigden besmet te zijn met de Westerse plaag zoals secularisme, liberalisme en socialisme.¹⁴

Nadat Khomeinie en zijn aanhangers fundamentalisten werden genoemd, zijn er veel meer groeperingen fundamentalist genoemd. Niet alleen binnen de journalistiek, maar ook binnen de sociale wetenschappen. In de jaren '80 en '90 van de vorige eeuw zijn er veel studies over fundamentalisme gepubliceerd met als hoogtepunt "The Fundamentalist Project".

"The Fundamentalist Project" was een project vanuit verschillende sociale wetenschappen, over religieus conservatieve bewegingen over de gehele wereld. De redacteurs van het project zijn Martin E. Marty en R. Scott Appleby. Het project werd opgestart in 1987 en kwam tot zijn conclusie in 1995. Na de aanslagen van 11 september 2001

¹⁴ E. Abrahamian, 'Khomeini: A Fundamentalist?'. In: Kaplan, L. (red.) *Fundamentalism in Comparative Perspective* (Massachusetts 1992) 109.

zijn er nog twee grote studies uitgebracht. Het eerste deel bestaat uit 5 delen: ‘Fundamentalisms Observed’, ‘Fundamentalisms and Society, Reclaiming the Sciences, the Family, and Education’, ‘Fundamentalisms and the State: Remaking Politics, Economies, and Militance’, ‘Accounting for Fundamentalisms: The Dynamic Character of Movements’ en ‘Fundamentalisms Comprehended’.

Het eerste boek, ‘Fundamentalisms Observed’, behandelt verschillende vormen van fundamentalisme. Noord- en Zuid-Amerikaans protestantisme, katholicisme, Joods fundamentalisme, Islamitisch fundamentalisme, maar ook Hindoeïsme, Sikhisme, Boeddhisme en Confucianisme. Daarnaast is het project een interdisciplinair boek. Wetenschappers uit verschillende disciplines doen allemaal een eigen casestudy over de verschillende groepen die in het hokje fundamentalisme worden geplaatst. Zoals we hebben geconstateerd zijn journalisten, maar ook wetenschappers verschillende groepen onder één noemer gaan plaatsen, zo ook ‘The Fundamentalist Project’.

Voor ‘The Fundamentalist Project’ is fundamentalisme een hypothetische familie. Om tot deze familie te horen moet de groep voldoen aan een aantal eigenschappen. In de conclusie van ‘Fundamentalism Observed’ wordt de meest pure vorm van fundamentalisme gepresenteerd, dus alle eigenschappen van de familie fundamentalisme. In de eerste plaats is de identiteitsvorming belangrijk. Zowel voor de groep als voor de persoon zelf. Alleen een goed gewortelde identiteit kan vrijheid van erosie garanderen. Op deze manier wordt bijvoorbeeld moslimfundamentalisme vastgesteld door Abdulaziz Sachedina. Er wordt een belofte gemaakt dat als iemand de echte Islamitische identiteit aanneemt dat er een drastische verandering zal plaatsvinden. De politieke en sociale problemen die de *Umma*, de moslimwereld als geheel, teisteren zullen verdwijnen.¹⁵ Vervolgens wordt er kracht bij de familie overeenkomsten gezet door te stellen dat andere wetenschappers dit ook zien, bijvoorbeeld in het Boeddhisme en het Christelijk fundamentalisme.¹⁶

Ten tweede wordt deze identiteit vaak gebaseerd op het heilige geschrift. De geopenbaarde waarheid is volledig en ongedifferentieerd. Iedereen die het heilige geschrift niet op deze manier interpreteert, behoort niet tot de groep. Hierdoor kan een klein geschil al leiden tot een schisma tussen echte gelovigen en buitenstaanders. Men moet fenomenen als de maagd Maria, het terugkeren van de twaalfde Imam of de helende krachten van de nieuwe

¹⁵ A.A. Sachedina, ‘Activist Shi’ism in Iran, Iraq and Lebanon’. In: Marty, M.E. en Appleby, R.S. (red.), *Fundamentalisms Observed*. The Fundamentalism Project Vol. 1 (Chicago 1991) 403-456.

¹⁶ M.E. Marty en R.S. Appleby, ‘An Interim Report on a Hypothetical Family’. In: Marty, M.E. en Appleby, R.S. (red.), *Fundamentalisms Observed*. The Fundamentalism Project Vol. 1 (Chicago 1991) 817.

Messias in de Japanse religie, letterlijk nemen. Ze wijzen alle vormen van tekst interpretatie af.

Daarnaast denken fundamentalisten vaak eschatologisch. Zij pakken dan vaak een specifiek moment in de tijd en vergelijken deze met een gebeurtenis in de heilige tekst of traditie. Deze wordt dan in de tijdlijn van de geschiedenis gezet. De tijdlijn van de geschiedenis van veel fundamentalisten heeft een beginpunt en gaat naar een eindpunt, de Apocalyps, de komst van de Messias of de terugkeer van de verborgen Imam enzovoort. De historische gebeurtenis wordt dan een bewijs.¹⁷ Niet alle beschreven vormen van fundamentalisme hebben een dergelijk heilig schrift of eindtijdverwachting. Toch behoren deze groepen wel tot de familie van fundamentalisme volgens Marty en Appleby. Zij zijn op z'n minst neven, ondanks dit verschil.

Een volgend familie kenmerk is dat fundamentalisten hun vijanden dramatiseren en zelfs mythologiseren. Voor moslimfundamentalisten is het westen de ‘‘Grote Satan’’, de Japanse mensen zijn bezeten door kwade geesten enzovoort. Wie de vijand ook is, fundamentalisten stellen duidelijke grenzen om hun groepen te beschermen van besmetting met het kwaadaardige.¹⁸

Ook hebben veel fundamentalistische groepen een zendingsdrang. Deze bekeringsdrang is gericht tegenover ongelovigen, maar ook op mensen van hetzelfde geloof die niet volgens de fundamentalistische regels leven. Een ander kenmerk is dat fundamentalisten een verhoogde angst hebben. Die angst komt op in tijden van economische, sociale of maatschappelijke crisis en het gaat bijna altijd gepaard met een identiteitscrisis. Zoals we al bij de eerste fundamentalisten hebben gezien, had deze identiteitscrisis te maken met immigratie, economische depressie en de status van de Verenigde Staten tijdens de Vietnamoorlog. Dit hangt samen met het familietrekje dat fundamentalisten aandringen op nieuwe sociale structuren. Zij willen de cultuur, wetgeving, beleid en maatschappij naar hun idealen inrichten.¹⁹ Volgens Winston Davis en T.N. Madan kan dit leiden tot een totalitaire drang. Dit hebben we gezien in Japan, de Islam en India.²⁰

¹⁷ M.E. Marty en R.S. Appleby, ‘An Interim Report on a Hypothetical Family’. In: Marty, M.E. en Appleby, R.S. (red.), *Fundamentalisms Observed*. The Fundamentalism Project Vol. 1 (Chicago 1991) 819.

¹⁸ M.E. Marty en R.S. Appleby, ‘An Interim Report on a Hypothetical Family’. In: Marty, M.E. en Appleby, R.S. (red.), *Fundamentalisms Observed*. The Fundamentalism Project Vol. 1 (Chicago 1991) 821.

¹⁹ M.E. Marty en R.S. Appleby, ‘An Interim Report on a Hypothetical Family’. In: Marty, M.E. en Appleby, R.S. (red.), *Fundamentalisms Observed*. The Fundamentalism Project Vol. 1 (Chicago 1991) 822-824.

²⁰ W. Davis, ‘Fundamentalism in Japan: Religious and Political’. In: Marty, M.E. en Appleby, R.S. (red.), *Fundamentalisms Observed*. The Fundamentalism Project Vol. 1 (Chicago 1991) 822-824. en T.N. Madan, ‘The Double-Edged Sword: Fundamentalism and the Sikh Religious Tradition’. In: Marty, M.E. en Appleby, R.S. (red.), *Fundamentalisms Observed*. The Fundamentalism Project Vol. 1 (Chicago 1991) 822-824.

Fundamentalisme is ook selectief traditionalistisch en selectief modern volgens Marty en Appleby. Traditie wordt gezien als een mozaïek van compromissen. Niet alle tradities zijn dus goed, maar er moet kritisch gekeken worden naar de tradities. De tradities die bruikbaar zijn voor de uitdagingen van het heden zijn voor fundamentalisten het belangrijkste. Khomeinie wist bijvoorbeeld de Shi'itische doctrine en geschiedenis te gebruiken om een theocratie te creëren in Iran.²¹ De tradities worden dus niet simpelweg geaccepteerd, maar ze worden uit haar context gehaald en aangepast zodat ze als een ideologisch wapen tegen een vijandige wereld gebruikt kunnen worden.

Een ander kenmerk van het fundamentalisme is dat zij vaak een charismatische mannelijke leider hebben. Deze leiders maken sneller gebruik van modernisme dan van traditionalisme. Zij willen zich aanpassen aan de moderne wereld, maar zij willen daarbij niet hun identiteit veranderen. Een voorbeeld van een dergelijke leider is Jerry Falwell van de Moral Majority. Hij zegt bijvoorbeeld dat de Amerikaanse moderne maatschappij sterk en goed onderwezen is, maar mensen doen alleen wat goed is in hun eigen ogen en weigeren de wetten van God te volgen, dat is waarom mensen lijden. Wanneer een persoon niet christelijk is dan is falen een zekerheid.²² Falwell zegt dus dat meedoen aan een moderne maatschappij goed is, maar de christelijke identiteit van het individu en de maatschappij als geheel is noodzakelijk. Fundamentalisten maken verder ook dankbaar gebruik van moderne instrumenten. Marty en Appleby zeggen dat veel fundamentalistische groeperingen die direct na de koloniale tijd ontstonden het "Westen" kopieerden. Westerse organisatie modellen werden overgenomen. Ook werden westerse religieuze modellen overgenomen. Hindoeïstische fundamentalisten creëerden een verbondenheid dat het kastenstelsel oversteeg, naar voorbeeld van het Christendom.²³ Ook binnen de Soenitische Islam werden westerse organisatie modellen ingevoerd. Maududi, een Islamitische geleerde uit Pakistan, was sterk onder de indruk van het Europese fascisme en communisme. Niet de idealen, maar de organisatie structuren van de ideologen.²⁴ Naast de overname van de organisatie structuren hadden de fundamentalisten vaak steun van de koloniale machten en maakten zij gebruik van de openheid van seculiere democratieën. Bijvoorbeeld in India kregen de Sikhs privileges van de Britten, omdat de Britten bang waren dat ze alleen geen controle konden houden over de

²¹ A.A. Sachedina, 'Activist Shi'ism in Iran, Iraq and Lebanon'. In: Marty, M.E. en Appleby, R.S. (red.), *Fundamentalisms Observed*. The Fundamentalism Project Vol. 1 (Chicago 1991) 403-456.

²² M.E. Marty. en R.S. Appleby, 'An Interim Report on a Hypothetical Family'. In: Marty, M.E. en Appleby, R.S. (red.), *Fundamentalisms Observed*. The Fundamentalism Project Vol. 1 (Chicago 1991) 824.

²³ D. Gold, 'Organized Hinduisms: From Vedic Truth To Hindu Nation'. In: Marty, M.E. en Appleby, R.S. (red.), *Fundamentalisms Observed*. The Fundamentalism Project Vol. 1 (Chicago 1991) 531-593.

²⁴ J.O. Voll, 'Fundamentalism in the Sunni Arab World: Egypt and the Sudan'. In: Marty, M.E. en Appleby, R.S. (red.), *Fundamentalisms Observed*. The Fundamentalism Project Vol. 1 (Chicago 1991) 345-402.

enorme Hindoeïstische populatie. In Zuid-Amerika kregen religieuze fundamentalisten alle vrijheid van de militaire regimes, omdat zij tegen de counter-revolutionairen waren.²⁵

Fundamentalisme is voor ‘The Fundamentalist Project’ dus een religieuze groep die een strategie of meerdere strategieën toepast om de zelf gedefinieerde, ‘True Believers’, identiteit te handhaven. Zij voelen dat deze identiteit bedreigd wordt. De groep wordt verdedigd door een selectieve set van doctrines en praktijken vanuit een heilig verleden. Grenzen worden gemaakt, de vijand geïdentificeerd, bekeerlingen gezocht, instituties worden gecreëerd en behouden om de maatschappij te hervormen naar de eigen idealen.

²⁵ M.E. Marty en R.S. Appleby, ‘An Interim Report on a Hypothetical Family’. In: Marty, M.E. en Appleby, R.S. (red.), *Fundamentalisms Observed*. The Fundamentalism Project Vol. 1 (Chicago 1991) 828-829.

Kritiek en problemen met “The Fundamentalist Project”

“The Fundamentalist Project” geeft een uitgebreide definitie van fundamentalisme, ze hebben een goede start gemaakt met de zoektocht naar wat nu werkelijk onder fundamentalisme valt. Toch is “The Fundamentalist Project” niet echt een vergelijkende studie naar fundamentalisme. De boeken geven veel verschillende soorten van fundamentalisme, maar deze vormen staan allemaal los van elkaar. Er wordt geen vergelijkende theoretische studie van het begrip fundamentalisme gemaakt. Na een aantal essays van verschillende vormen van fundamentalisme wordt er een ideaaltypisch beeld weergegeven van fundamentalisme, wat zij een pure vorm van fundamentalisme noemen. Er is dus al een betekenis gegeven aan het woord fundamentalisme en vervolgens worden er studies getoond die deze uitleg ondersteunen. De uitleg van het begrip fundamentalisme lijkt heel erg op de uitleg die door verschillende wetenschappers, ook hier in het eerste hoofdstuk, aan het Noord-Amerikaanse protestantse fundamentalisme is gegeven. Het boek lijkt hier heel erg in te spelen op de publieke perceptie, dat het fundamentalisme vooral mensen zijn die bang zijn voor moderniteit en in de Islamitische wereld, een groep die vooral bang is voor de “grote satan” het westen. Het westen is voor alle niet-westerse vormen van fundamentalisme de grote vijand. Het project lijkt hierdoor tweestrijdig, omdat het boek zegt dat fundamentalisme een transnationale verschijning is.

Daarnaast is er een probleem met het woord moderniteit. “The Fundamentalist Project” zegt dat fundamentalisme vooral een reactie is op moderniteit. In de eerste plaats is moderniteit een moeilijk en een relatief begrip. Moderniteit is een begrip dat voor iedereen een andere betekenis kan hebben. Veel auteurs van “The Fundamentalist Project” geven aan dat vroegere vormen van Jodendom, Christendom, Islam en Aziatische religies ook eenzelfde soort reactie op bedreigingen kenden. Daarnaast is fundamentalisme niet de enige vorm van religie die een reactie is op moderniteit. Orthodoxe vormen van religie en New Age religion zijn ook reacties op moderniteit. Veel van de auteurs van de “The Fundamentalist Project” geven een verschillende definitie van moderniteit. Dit zijn er teveel om hier te beschrijven, maar wat wel duidelijk is geworden, is dat het project uitgaat van een Hegeliaanse notie van moderniteit. Volgens Harjot Oberoi, auteur in volume 5, zijn de noties van Hegel over

moderniteit geen van alle toe te passen op het Indisch fundamentalisme.²⁶ Dit zorgt ook voor een moeilijke vergelijkende studie naar fundamentalisme.

Het lijkt er dus op dat het project weinig nieuwe inzichten geeft over fundamentalisme. Ze kijken vooral met de Noord-Amerikaanse protestantse bril naar allerlei fundamentalistische groeperingen over de gehele wereld. Tot nu toe is dit onderzoek vooral gebaseerd op het eerste volume van ‘The Fundamentalism Project’. Dit lijkt oneerlijk, maar het eerste volume is in de eerste plaats een algemene begripsbepaling en er wordt ingezoomd op de verschillende vormen van fundamentalisme. In het vervolg van dit hoofdstuk zal ik ingaan op andere volumes van ‘The Fundamentalism Project’ om te laten zien dat de begripsbepaling niet anders is in de andere volumes, verder komen er nog andere problemen aan de orde.

In volume 4: ‘Accounting for Fundamentalisms: The Dynamic Character of Movements’ wordt er wederom, door Marty, een introductie gegeven met een begripsbepaling van fundamentalisme. Fundamentalisme is hier een poging om een identiteit te behouden die bedreigd wordt door moderniteit, het kijkt en vindt het verleden opnieuw uit, zij proberen de maatschappij te hervormen, de organisatie is vaak autoritair en de volgers behouden sterke sociale grenzen. Marty en Appleby geven in de inleiding van volume 4 toe dat het woord fundamentalisme niet door alle schrijvers van het project ondersteund wordt als aanduiding voor de sommige groepen die worden beschreven.²⁷

Volgens Joseph B. Tamney zijn de meeste groepen, die in volume 4 worden behandeld, eerder rechts religieuze groeperingen dan fundamentalisten. Tablighi Jama’at, een Islamitische beweging die vooral het Islamitische woord willen verspreiden, worden bijvoorbeeld fundamentalistisch genoemd. Tamney is het hier niet mee eens. Zij zegt dat als deze groep fundamentalistisch is, dan zijn alle evangelische gemeentes fundamentalistisch.²⁸ Door veel groepen fundamentalistisch te noemen wordt hier het verschil tussen politieke, conservatieve en religieuze stromingen en fundamentalisme niet duidelijk.

Volume 2 en 3 geven geen betekenis aan fundamentalisme. Volume 2 behandelt de familie, er worden vragen gesteld als met wie trouwen fundamentalisten, wanneer gaan ze seksuele relaties aan en hoe moeten kinderen opgevoed worden. Het antwoord is vooral dat

²⁶ H. Oberoi, ‘Mapping Indic Fundamentalisms through Nationalism and Modernity’. In: Marty, M.E. en Appleby, R.S. (red.), *Fundamentalisms Comprehended*. The Fundamentalism Project Vol. 5 (Chicago 1995) 109.

²⁷ M.E. Marty en R.S. Appleby, (red.), *Accounting for Fundamentalisms: The Dynamic Character of Movements*. The Fundamentalism Project Vol. 4 (Chicago 1994) 9.

²⁸ J.B. Tamney, ‘Part IV: Accounting for South Asian Fundamentalisms’, in: *Review of Religious Research*, Vol. 37, No. 4 (1996), 368-369.

alles draait om het behouden van de eigen identiteit in een bedreigende wereld. Volume 3 gaat vooral om de economische structuren van verschillende fundamentalistische groeperingen, waarin het Islamitische zakat systeem het meest onderscheidend is. De andere economische structuren lijken vooral overgenomen te zijn van ‘‘westerse’’ systemen.

De kracht, maar tegelijkertijd de zwakte, van deze twee volumes is de diversiteit van de groeperingen. Net als de eerder besproken volumes zijn ze encyclopedisch, maar dit komt niet ten goede voor de vergelijkende waarde van de verschillende essays. In volume 2 worden bijvoorbeeld nieuwe religies in Japan behandeld. De schrijfster, Helen Hardacre, zegt bijvoorbeeld dat als fundamentalisme een reactie is op modernisme dan is het fenomeen fundamentalisme bijna niet te vinden in Japan.²⁹ Het lijkt erop dat de rede waarom dit behandeld wordt, is dat Appleby en Marty ook iets willen zeggen over het Verre-Oosten. Het levert verder weinig bijdrage aan de studie.

De eerste vijf volumes van ‘‘The Fundamentalist Project’’ is dus een interdisciplinair project. Het grootste gedeelte van de wetenschappers zijn sociologen, historici en politieke wetenschappers. Theologen komen zelden aan het woord. Daarnaast komen er geen fundamentalisten zelf aan het woord. Het project moet er dus vanuit uitgaan dat de wetenschappers in staat zijn om objectief over het onderwerp te zijn. Vanuit de fundamentalistische wereld is dit een voedingsbodem voor kritiek.

Een ander probleem met ‘‘The Fundamentalist Project’’, dat hiermee samenvalt, wordt aangekaart door Abdulziz A. Sachedina, één van de schrijvers van volume 1. Hij zegt dat wanneer we vanuit een seculier perspectief naar religie kijken ons begrip van een religieuze ervaring niet voldoende is. We kunnen dus beschrijven waar fundamentalisten op reageren, maar voor een fundamentalist hoeft dit niet de persoonlijke of hoofdreden van zijn gedrag te zijn. Dit heeft een verzwakkend effect op de notie dat fundamentalisme afhankelijk is van de natiestaat of nationalisme, wat wordt beweerd in volume 3 van ‘‘The Fundamentalist Project’’. Ook hier is het dan wel belangrijk dat een natiestaat niet voor iedereen hetzelfde betekent. Timur Kuran zegt dat voor de Shi’itische fundamentalist de staat Iran anders is dan bijvoorbeeld Nederland of Duitsland. Iran is voor hem een gemeenschap direct onder God.

²⁹ H. Hardacre, ‘New Religions, Family and Society in Japan’. In: Marty, M.E. en Appleby, R.S. (red.), *Fundamentalisms and Society: Reclaiming the Sciences, the Family, and Education*, The Fundamentalism Project Vol. 2 (Chicago 1993) 294.

Dus wanneer een Iraanse fundamentalist de straten van Teheran schoonmaakt dan ziet de fundamentalist dit als een vorm van het aanbidden van zijn God.³⁰

³⁰ T. Kuran, 'New Religions, Family and Society in Japan'. In: Marty, M.E. en Appleby, R.S. (red.), *Fundamentalisms and the State: Remaking Politics, Economies, and Militance*, The Fundamentalism Project Vol. 3 (Chicago 1993) 326.

Fundamentalisme bekeken vanuit de verschillende disciplines.

Fundamentalisme is onderzocht vanuit verschillende disciplines. We hebben al in ‘‘The Fundamentalist Project’’ gezien dat niet iedere auteur het met de werkwijze van ‘‘The Fundamentalist Project’’ eens is. Verschillende auteurs vinden dat bepaalde beschreven stromingen niet binnen het fundamentalisme van Marty en Appleby vallen. Andere vinden dat niet alle familieeigenschappen correct zijn en hebben een probleem met moderniteit. In dit hoofdstuk zullen we naar definities kijken vanuit de verschillende disciplines. We beginnen met theologen, omdat deze niet uitvoerig aan het woord zijn geweest in ‘‘The Fundamentalist Project’’, maar al wel in mijn eerste hoofdstuk aan bod zijn gekomen. Vervolgens gaan we naar de psychologie en psychiatrie kijken. We hebben bij ‘‘The Fundamentalist Project’’ gezien dat het lastig is om de motivaties van een fundamentalist vast te stellen. Sociale wetenschappers en historici hebben vooral naar fundamentalisme als een sociale beweging gekeken en als een reactie op grote sociale verandering, maar voor het individu kunnen heel andere motivaties een rol spelen. Vervolgens zullen we kijken of er nog alternatieve perspectieven zijn binnen de sociologie. Als laatste kijken we naar enkele politieke wetenschappers.

Theologie

In het eerste hoofdstuk hebben we al gekeken naar enkele theologische visies op het fundamentalisme, maar daar hebben we alleen naar de *the Fundamentals* gekeken. Theologen zien, in tegenstelling tot sociologen en historici, fundamentalisme als een individuele geloofservaring. Voor een definitie vanuit de theologie kijken we opnieuw naar een artikel van Martin E. Marty. Ondanks dat hij een historicus is heeft hij een goed overzicht gegeven van de theologische visie op fundamentalisme. Daarnaast kijken we naar Pr. dr. A. H. van de Beek die wordt gezien als een vooraanstaand Nederlandse theoloog. We hebben aan de hand van *the Fundamentals* gezien dat fundamentalisme ontstaat vanuit een bedreiging. Marty stelt dan ook dat fundamentalisme vooral oppositionalistisch is in de theologische visie. Fundamentalisten reageren op wat zij als een bedreiging voelen, of dit nu moderniteit, secularisatie, het westen, de ongelovige of de Grote Satan is. Een vijand van buiten of van binnen, de fundamentalist vecht terug. Fundamentalisten houden van hun tradities en geschriften, dat hebben conservatieven en orthodoxen ook, maar de fundamentalist reageert toch vooral op het eigen gevoel. Zij voelen dat zij een bepaalde dreiging tegen moet gaan.

Alles wat zij doen is gebaseerd op dit gevoel, ook die dingen die op het eerste gezicht positief lijken te zijn.³¹

Het oppositionalisme wordt altijd gebaseerd op het heilig geschrift, of dit nu de Torah, de Qu'ran, Sharia of de Bijbel is. Fundamentalisten gebruiken deze geschriften effectief voor hun doel. De fundamentalist vindt de onfeilbaarheid van het heilige geschrift belangrijker dan de letterlijke interpretatie.³²

Het heilige geschrift is in de eerste plaats een historisch betrouwbaar boek. Als er spanning bestaat tussen twee tekstplaatsen, bijvoorbeeld de reus Goliath wordt twee keer gedood in de bijbel, dan zijn er twee Goliaths geweest. Wanneer twee teksten elkaar tegenspreken wordt dit moeilijker. Dan is er een geopenbaarde wil in tegenstelling tot zijn verborgen wil. Fundamentalisme is dus ook selectief.³³ Wanneer je bijvoorbeeld naar het christelijk fundamentalisme kijkt staat er in het Oude Testament 'oog om oog, tand om tand'. In het Nieuwe Testament wordt dit vervangen door liefde jegens de vijanden. Dit laatste gebod moet dan niet letterlijk worden genomen, want communisten moeten bijvoorbeeld bestreden worden, omdat zij het Christendom bedreigen.³⁴

Fundamentalisten beweren dat het heilig geschrift onfeilbaar is. Theologen zijn het hier niet mee eens, fundamentalisme is eerder gebaseerd op een leer.³⁵ De houding ten opzichte van het heilige geschrift is dus partieel, maar de houding ten opzichte van de leer is onfeilbaar. Bijna alle fundamentalisten hebben ideeën over ante-, pre-, post- en gewone historie. Daarnaast hebben ze veel ideeën over ethiek en politiek gemeen. Het fundamentalisme wordt vaak gezien als conservatief, maar van de Beek zegt dat hier enige nuancering nodig is. Fundamentalisten staan open voor nieuwe ideeën als het maar in de het heilige geschrift is aan te wijzen. Ook de eigen mening van fundamentalist kan veranderen. Als het argument, maar gevonden kan worden in het heilige geschrift.

Het heilige geschrift staat centraal in het fundamentalisme. Het heilige geschrift is in feite nog belangrijker dan God zelf. De God van het fundamentalisme is een God die de fundamentalisten zelf beheersen. In het fundamentalisme gaat het niet om de relatie met God,

³¹ M.E. Marty, 'What is Fundamentalism? Theological Perspectives'. In: H. Küng en J. Moltmann (red.), *Fundamentalism as an Ecumenical Challenge*, (London 1992) 1.

³² A.H. van de Beek, 'Fundamentalisme: solditeit en excentriciteit van de geloofsgrond'. In: P.B. van Hensbroek, S. Koenis en P. Westerman (red.), *Naar de letter. Beschouwingen over fundamentalisme*, (Utrecht 1991) 18.

³³ A.H. van de Beek, 'Fundamentalisme: solditeit en excentriciteit van de geloofsgrond'. In: P.B. van Hensbroek, S. Koenis en P. Westerman (red.), *Naar de letter. Beschouwingen over fundamentalisme*, (Utrecht 1991) 19.

³⁴ A.H. van de Beek, 'Fundamentalisme: solditeit en excentriciteit van de geloofsgrond'. In: P.B. van Hensbroek, S. Koenis en P. Westerman (red.), *Naar de letter. Beschouwingen over fundamentalisme*, (Utrecht 1991) 19.

³⁵ J.A. Montsma, *De exterritoriale openbaring. De openbaringsopvatting achter de fundamentalistische Schriftbeschouwing*. (Amsterdam 1985) 160.

maar God is absoluut en onveranderlijk. God staat vast in het woord. Wanneer de fundamentalist zijn interpretatie maakt van het woord van God, beheersen de fundamentalisten God.

Het gevolg van de onfeilbaarheid van het heilige geschrift is de afkeer van exegese. Of het nu ultra orthodoxe joden, shi'itische moslims of Noord-Amerikaanse protestanten zijn, allen zien zij het heilige geschrift als het woord van God, en deze kan dus maar één interpretatie hebben.

Naast het oppositionalisme tegen de hermeneutiek is er ook oppositionalisme tegen pluralisme en relativisme. De eerste fundamentalisten waren zich niet zozeer bewust van pluralisme, maar de moderniteit bracht contact tussen verschillende kerken en geloven. Hierdoor werd de andere kerk vanaf de 19^e en 20^e eeuw een bedreiging voor de fundamentalist. Door middel van massamedia kwamen andere kerken wel erg dichtbij en werden als bedreigend ervaren.³⁶

De theoloog beschouwt fundamentalisme dus als een specifieke geloofshouding. Er wordt gekeken naar hoe fundamentalisten op hun specifieke geloofshouding komen en hoe de fundamentalist dit zelf ervaart. De theoloog probeert invoelbaar te maken wat het is om een fundamentalist te zijn. We hebben gezien dat het grootste probleem voor de fundamentalist vooral een bedreiging is van de onfeilbaarheid van het heilige geschrift. Voor de fundamentalist is dit heilige geschrift het anker waar zij aan vasthouden. Van de Beek heeft laten zien dat hierin wel een aantal valkuilen schuilen, bijvoorbeeld tegenstrijdigheden in de heilige geschriften.

Psychologie

De blik van de theoloog geeft ons een interessante inkijk in het gedachtegoed van de fundamentalist. Binnen de sociale psychologie worden er andere oorzaken voor fundamentalisme aangewezen. C. Jäggie en D. Krieger zeggen dat fundamentalisme door vervreemding komt. De persoon voelt persoonlijk isolatie, sociale uitsluiting en het verliezen van ethische en culturele fundamenteen. Daarnaast voelt de persoon een verlies van historische continuïteit. Deze gevoelens gaan samen met een verlangen naar zekerheid en eeuwige waarheden, die nodig zijn voor een stabiele wereld. De fundamentalist heeft ook een

³⁶ M.E. Marty, 'What is Fundamentalism? Theological Perspectives'. In: H. Küng en J. Moltmann (red.), *Fundamentalism as an Ecumenical Challenge*, (London 1992) 3-6.

verlangen naar een sterke leider die orde in een chaotische wereld kan scheppen. Dus fundamentalisme is de poging om paranoia en angst voor conflict te overwinnen.³⁷

Jäggi en Krieger kijken vooral naar de individuele oorzaken van fundamentalisme. Geiko Müller-Fahrenholz probeert op een andere manier naar fundamentalisme te kijken door middel van een andere vorm van de psychologie, hij noemt dit 'psycho-historical'. Müller-Fahrenholz stelt dat fundamenten nodig zijn voor een creatief leven. Zonder zekerheid en bescherming is er geen gezonde ontwikkeling van onze emoties mogelijk. Onze fysieke, emotionele en intellectuele mogelijkheden zijn afhankelijk van fundamenten als liefde, zorg en vertrouwen. Dit geldt ook voor groepen. Zij hebben een geschiedenis nodig om zichzelf te legitimeren en om op een creatieve en gebalanceerde manier naar de toekomst te kunnen kijken. Eén van manieren waarop mensen dat doen is door zichzelf te realiseren dat wat er ook gebeurt met ons, de aarde en tijd zijn een constante factor en zullen blijven bestaan. Dit fundamentele vertrouwen is de meest originele manier waarop we omgaan met het grootste probleem van het bestaan van de mens, namelijk moraliteit. 'Het leven gaat door', is de meest gesproken zin bij het overlijden van iemand, dit gezegde is een uiting van ons vertrouwen. Daarnaast is het een uiting van het vertrouwen dat er een toekomst zal zijn. Ook al is onze toekomst onzeker, het is wel zeker dat er een toekomst is.³⁸

Wat gebeurt er als dit fundamentele vertrouwen verdwijnt? Om een antwoord te geven op deze vraag onderscheidt Müller-Fahrenholz vier vormen van fundamentalisme. Het Islamitisch fundamentalisme uit de Arabische wereld. Het Noord-Amerikaanse protestants fundamentalisme, Het Latijns-Amerikaanse protestantisme en institutioneel fundamentalisme. Het Islamitisch fundamentalisme komt uit de geschiedenis van de religie zelf. De Islam is opgekomen als een religie van winnaars. Binnen decennia na de stichting van de Islam door Muhammad strekte de Islamitische wereld van Andalusië tot aan India. Deze herinnering aan een Islamitisch wereldrijk zorgt ervoor dat zij zich superieur voelen aan Europa en het Christendom. Müller-Fahrenholz zegt dat de Europese koloniale periode en nu de overheersing van de Verenigde Staten de Islamitische wereld een trauma heeft bezorgd. Daarnaast heeft de Islam zichzelf altijd gezien als een religieus en politiek fenomeen voor de gehele wereld. Het was dus een religie van overwinnaars, maar nu wordt de Islam door nota bene ongelovigen teruggedrongen en overheerst. De Islam heeft dus na de val van het

³⁷ C. Jäggi en D. Krieger, *Fundamentalismus. Ein Phänomen der Gegenwart*, (Zurich 1991) 25-31.

³⁸ G. Müller-Fahrenholz, 'What is Fundamentalism Today? Perspectives in Social Psychology'. In: H. Küng en J. Moltmann (red.), *Fundamentalism as an Ecumenical Challenge*, (London 1992) 12-13.

Osmaanse Rijk een trauma moeten verduren die het toekomstbeeld van de Islam heeft doen verdwijnen.³⁹

Het Noord-Amerikaanse protestants fundamentalisme ziet de hedendaagse wereld als iets verwarrends. Een wereld vol met oorlog en lijden komt iedere dag de huiskamer binnen door middel van massamedia. Daarnaast zijn er constante dreigingen van terrorisme en nog erger het einde van de wereld door een nucleaire oorlog. Dit geeft de Amerikaanse fundamentalist het gevoel dat de eindtijd nabij is en de toekomst voor de wereld is onzeker geworden. De mens is zo krachtig geworden dat zij de toekomst kunnen vernietigen. Dit wordt sterk afgewezen door fundamentalisten en wordt vervangen door de strijd tussen Christus en de Antichrist. De mens wordt hierdoor gedegradeerd tot simpele onderdanen van een grotere strijd. Een gevolg hiervan is het Latijns-Amerikaanse fundamentalisme. Veel Noord-Amerikaanse missionarissen zijn actief in Zuid-Amerika. Dit is niet de enige oorzaak van deze vorm van fundamentalisme. De grote migratie van het platteland naar de sloppenwijken heeft al geleid tot vervreemding van de cultuur. Daarnaast laten de massamedia een prachtige wereld aan deze mensen zien, die zij niet kennen. De oude wereld van deze mensen is verdwenen en het leven lijkt in een neerwaartse spiraal te zitten. De fundamentalistische boodschap van de Noord-Amerikanen komt voor hen als een bevrijding. In het gevecht tussen Christus en de Antichrist zijn de armen geen naamloze slachtoffers meer. Door bekering wordt hen het eeuwige leven beloofd.⁴⁰

Wanneer we fundamentalisme op deze manier uitleggen kan iedereen op een fundamentalistische manier reageren. Het fundamentalisme is dus slechts een reactie op een complexe situatie die teveel om te verdragen wordt voor de groep of mens in kwestie. Op deze manier is Stalinisme ook een vorm van fundamentalisme. Deze psychologische inzichten geven ons een interessante alternatieve kijk op fundamentalisme. Toch is het niet heel vernieuwend ten opzicht van andere beschrijvingen van fundamentalisme. In deze vorm van fundamentalisme gaat het ook over een reactie op veranderingen in de omgeving, zowel globaal als dichtbij, deze worden wederom als bedreigingen ervaren en de fundamentalist zoekt naar een alternatief om de oude wereld te beschermen.

³⁹ G. Müller-Fahrenheit, 'What is Fundamentalism Today? Perspectives in Social Psychology'. In: H. Küng en J. Moltmann (red.), *Fundamentalism as an Ecumenical Challenge*, (London 1992) 14.

⁴⁰ G. Müller-Fahrenheit, 'What is Fundamentalism Today? Perspectives in Social Psychology'. In: H. Küng en J. Moltmann (red.), *Fundamentalism as an Ecumenical Challenge*, (London 1992) 15-16.

Sociologie

Sociologen kijken weer op een geheel andere manier naar fundamentalisme. Zij kijken naar fundamentalisme als een sociale beweging. Hierdoor worden er geheel andere vragen gesteld. Wie zijn de leiders, wat is hun achtergrond, wat is hun rol, op welke wijze wordt de aanhang gemobiliseerd en welke hulpbronnen worden daarbij gebruikt? Welke factoren bevorderen de verbreiding van fundamentalistische bewegingen, en welke verhinderen deze? Daarnaast hebben we in ‘The Fundamentalist Project’ gezien dat sociologen vaak fundamentalisme bestuderen in het licht van een toenemende modernisering en secularisatie. Het fundamentalisme is dus een reactie op deze tendensen en de fundamentalist wil vasthouden aan, of zelfs de geschiedenis terugdraaien. Nico Kielstra is één van de sociologen die de bovenstaande vragen stelt. Hij zegt dat het belangrijk is om twee religieuze bewegingen te onderscheiden. In de eerste plaats is er de kleine, sociaal geïsoleerde sekte van ‘ware gelovige’ en de grote, politiek invloedrijke massabeweging. De tweede is volgens Kielstra fundamentalistisch. De leiders van een dergelijke religieuze massabeweging zijn vaak leken, wier sociale status voor een groot deel is gebaseerd op hun leidende rol in een religieuze organisatie. Deze leiders hebben vaak onvoldoende talenten of interesse in sociale, politieke of culturele onderwerpen. Wanneer de traditie ondermijnd wordt zullen zij zich vastklampen aan hun traditionele religieuze rol en proberen mensen aan zich te binden. Bijvoorbeeld in Europa worden moslimimmigranten voornamelijk gezien als een arm ongeschoold subproletariaat en als concurrenten van de armste lokale groepen voor ongeschoolde banen en goedkope huisvesting. Het feit dat ze moslim zijn vormt een handig etiket om ze te groeperen, zowel door buitenstaanders als henzelf. Wanneer deze sociale problemen symbolisch zijn geworden voor de Islam staan er ambitieuze moslim fundamentalisten op.⁴¹

Deze leiders mobiliseren de massa op verschillende manieren. Kielstra maakt hierin onderscheid tussen de middenklasse en de armen. In derdewereldlanden zijn middenklasse groepen onderworpen aan een proces van verwestering, dat hun leven diepgaand beïnvloed. De verwestering beïnvloedt vooral het materiële leven en de materiële ambitie, maar leidt ook tot een verlies van traditionele normen en verlies van een sociale controle. Dit alles leidt tot een minderwaardigheidsgevoel. Mensen krijgen het gevoel dat ze voor alles van het westen afhankelijk zijn en zelf niets te bieden hebben. Op dit moment wordt de fundamentalistische

⁴¹ N. Kielstra, ‘Fundamentalisme: Fundamentalisme: sekte of massabeweging’. In: P.B. van Hensbroek, S. Koenis en P. Westerman (red.), *Naar de letter. Beschouwingen over fundamentalisme*, (Utrecht 1991) 75-77.

religie voor veel mensen de enige beschikbare, systematische ideologische achtergrond voor hun diffuse gevoelens van sociaal ongenoegen.⁴²

Het Christendom en de Islam stellen dat een samenleving gebaseerd dient te worden op morele normen en goddelijke gerechtigheid. De godsdiensten erkennen een geestelijke gelijkheid van alle mensen. Fundamentalistische bewegingen gebruiken deze ideologie om de armen te mobiliseren. De hogere christelijke en Islamitische geestelijkheid bekeken dergelijke bewegingen vaak met wantrouwen, waardoor een diffusie kon ontstaan tussen de officiële kerk en fundamentalistische bewegingen. Deze bewegingen zeiden dat officiële kerk de religie vervalste en riepen vaak om zuivering van de religie.⁴³

Het bijzondere aan de uitleg van fundamentalisme door Kielstra is dat hierdoor vroegere bewegingen ook fundamentalist kunnen zijn. Bijvoorbeeld stromingen in de vroege Islam, of de hervormingsbewegingen in het Christendom tijdens de periode van reformatie. Kielstra zegt dan ook dat de confrontatie tussen Islam en secularisatie later begon dan in het Christendom. Dit verklaart de opleving van Islamitisch fundamentalisme aan het eind van de 20^e en begin 21^e eeuw. Kielstra speculeert ook nog over de toekomst van het fundamentalisme wat op een klassieke gedachte over religie lijkt. Hij zegt dat zolang de secularisatie voortzet, er steeds minder te rekruteren is voor fundamentalistische leiders. Fundamentalisme heeft daardoor steeds minder de kans om een grote massabeweging te vormen.⁴⁴

Politieke wetenschap

Kielstra en ook Müller-Fahrenholz speculeerden al even over de toekomst van fundamentalisme. Politieke wetenschappers proberen dat ook te doen. Zij proberen vooral de vragen te stellen: wat is fundamentalisme en wat kunnen we eraan doen? Voor de politiek is fundamentalisme vaak een probleem door hun militante karakter, ze kunnen politieke tegenstanders worden of zelfs de veiligheid, wanneer fundamentalisten overgaan tot geweld, in het land in gevaar brengen.

Een interessante opvatting over dit gevaar heeft Thomas Meyer. Meyer is een Duitse politieke wetenschapper. Hij ziet fundamentalisme als een groot gevaar voor de staat, dit

⁴² N. Kielstra, 'Fundamentalisme: Fundamentalisme: sekte of massabeweging'. In: P.B. van Hensbroek, S. Koenis en P. Westerman (red.), *Naar de letter. Beschouwingen over fundamentalisme*, (Utrecht 1991) 80-83.

⁴³ N. Kielstra, 'Fundamentalisme: Fundamentalisme: sekte of massabeweging'. In: P.B. van Hensbroek, S. Koenis en P. Westerman (red.), *Naar de letter. Beschouwingen over fundamentalisme*, (Utrecht 1991) 84-88.

⁴⁴ N. Kielstra, 'Fundamentalisme: Fundamentalisme: sekte of massabeweging'. In: P.B. van Hensbroek, S. Koenis en P. Westerman (red.), *Naar de letter. Beschouwingen over fundamentalisme*, (Utrecht 1991) 98.

gevaar dient bestreden te worden. Met enige angst beziet hij hoe het fundamentalisme dat hij niet alleen in religieuze bewegingen, maar ook bijvoorbeeld in delen van de vrouwenbeweging en de groene partijen ontwaart, een bedreiging vormt voor de liberale waarden van de verlichting. Hij ziet ook een parallel tussen het fundamentalisme en het fascisme. Hij wil een krachtige oppositie. Deze oppositie moet bestaan uit liberale verlichte burgers, die de geschiedenis op hun hand hebben.⁴⁵

Een andere politieke wetenschapper, Martin Riesebrodt, bekritiseert deze opvatting scherp. Hij wijt het falen van de sociologie om een adequate verklaring voor fundamentalisme te geven, juist aan deze veronderstelling. Hij meent dat de koppige oriëntatie op de verlichting als onomstreden toekomstideaal verantwoordelijk is voor het totale onbegrip van de sociologie voor fundamentalisme. Hij ziet ook problemen met interculturele vergelijkingen zoals ‘The Fundamentalist Project’. Allereerst krijgen we een samenraapsel van verschijnselen die weinig met elkaar gemeen lijken te hebben. We krijgen dan geen theoretisch inzicht, maar we komen tot de overtuiging dat fundamentalisme een warrig begrip is. Daarnaast moeten we fundamentalisme nooit bekijken als een politieke stellingname. Dit zorgt voor verwarring. Fundamentalisme wordt daardoor een verzamelnaam van allerlei politiek extremistische en radicale bewegingen. Vergelijkende studies kunnen leiden tot een vergelijking tussen de Amish en Hezbollah, dat is iets waar we niet naartoe moeten volgens Riesebrodt.

De verschillende disciplines kunnen ons interessante inzichten in het begrip fundamentalisme geven, maar heeft ook voor een grotere verwarring gezorgd. De psychologie beschouwt bepaalde politieke of institutionele bewegingen ook als fundamentalistisch terwijl de sociologie dit zeer problematisch vindt. Politieke wetenschappers proberen met een oplossing te komen, maar staren zich hierdoor blind op politieke idealen, waardoor er gebrek is aan een goede definitie.

⁴⁵ T. Meyer, ‘Fundamentalismus: die andere Dialektik der Aufklärung’. In: P.B. van Hensbroek, S. Koenis en P. Westerman (red.), *Naar de letter. Beschouwingen over fundamentalisme*, (Utrecht 1991) 129-138.

Het verleden en de toekomst van fundamentalisme.

In de vorige hoofdstukken hebben we kunnen zien dat sommige benaderingen van het fundamentalisme ons in staat stellen om bepaalde bewegingen als fundamentalisme te kunnen beoordelen die in eerste instantie niet fundamentalistisch lijken te zijn. De psychologie stelt ons in staat om iedereen die een complexe situatie niet kan verdragen en daardoor vasthouden aan het oude, fundamentalisten kunnen zijn. De politieke wetenschapper Meyer laat dit ook zien, hij stelt dat iedereen die het liberale verlichte gedachtegoed bedreigt bestreden moet worden. Hij vergelijkt religieuze fundamentalisten met fascisme. Riesbrodt pleit voor een goede definitie voordat wel een vergelijkende studie naar fundamentalisme doen. ‘The Fundamentalist Project’ heeft een dergelijk definitie gegeven, maar ook daar is veel kritiek op gekomen, omdat in dit project bewegingen worden vergeleken die niet allemaal aan die definitie voldoen.

Tot nu toe hebben we vooral naar fundamentalisme gekeken als een verschijning in 20^e eeuw. De eerste fundamentalisten in Noord-Amerika en vervolgens de wetenschappelijke benaderingen van het fundamentalisme van na 1979. In het jaar 2001 heeft er wederom een grote breuk in het onderzoek naar fundamentalisme plaatsgevonden. Op 11 september 2001 werden er 3 vliegtuigen gekaapt door Islamitische militanten, die in de naam van al-Qaida deze vliegtuigen in het WTC en het Pentagon vlogen. Bijna 3000 mensen kwamen om bij deze aanslagen.

Wahhabisme

In dit hoofdstuk gaan we kijken naar een beweging, die veel van de family resemblance's lijkt te hebben, in de periode voor de 19^e eeuw. Bovendien wordt het moderne Wahhabisme vaak als fundamentalistisch beschouwd. Om dit te testen zal ik een case-study doen naar het Wahhabisme. Het Wahhabisme is ontstaan in de provincie Najd in centraal Arabië. Najd is een geïsoleerd gebied dat omringd wordt door woestijn. Dit betekent niet dat het gebied geen contact had met de buitenwereld. De mensen uit Najd werden gedwongen om regelmatig naar de meer commerciële, zoals Mekka en Medina, gebieden te reizen voor educatie of voor commerciële doeleinden.

Najd had het voordeel dat het nooit overheerst is geweest door grote rijken zoals het Osmaanse Rijk, dat wel Mekka en Medina tot hun rijk konden rekenen. Ze hadden simpelweg geen interesse in het door woestijn bedekte gebied. Hierdoor is de tribale cultuur altijd belangrijk gebleven in Najd. Omdat Najd nooit invloed heeft gekend vanuit Europa of het Westen is het Wahhabisme nooit een reactie op buitenlandse invloeden geweest. In de 19^e en 20^e eeuw reageerden Islamitische hervormingsbewegingen vooral op bedreigingen van buitenaf, bijvoorbeeld op Europese koloniale overheersers. Bij Ibn Al-Wahhab was dit dus niet het geval, hij reageerde op de erosie van de Islam zelf. Voor Ibn Al-Wahhab was het belangrijkste kenmerk van deze erosie de overname van rituelen uit andere godsdiensten in de Islam. Zoals het aanbidden van heiligen en het doen van wonderen door mensen. Voor Al-Wahhab was dit onacceptabel, voor hem was de Islam volledig *tawhid*, wat volledig monotheïstisch betekent. Dit was slechts de eerste stap. Allah is de enige God, maar ook de enige die de macht in handen mocht hebben, dus God zou ook in centrum van de politieke macht moeten staan. Al-Wahhab pleitte dus voor de invoering van de goddelijke wetten, de sharia.

Naast het pleiten voor een terugkeer naar *tawhid*, pleitte Al-Wahhab voor een terugkeer naar de fundamentele van de Islam, de Qu'ran en de *Hadith*, een verzameling aan werken over het leven van de profeet Muhammad. De sharia is gebaseerd op zowel de Qu'ran als de *hadith*. Binnen de Islam wordt Muhammad gezien als het enige mens die zonder zonden heeft geleefd, hierdoor is zijn leven een belangrijke bron voor wetgeving. Al-Wahhab wilde, net als de eerste fundamentalisten, dus een nieuwe structuur, door middel van het heilige geschrift opnieuw te bestuderen. Door de eeuwen zijn de heilige geschriften talloos bestudeerd door verschillende Islamitische scholen. In de 18^e eeuw was het gangbaar om deze scholen te volgen, dit wordt *taqlid* genoemd. Al-Wahhab vond dat dit blind volgen van oude interpretaties onacceptabel. Hij pleitte voor *ijtihad*, dit betekent een zelf nadenken over het heilige geschrift. Dit betekent dat iedere generatie verantwoordelijk is voor zijn eigen interpretatie van het heilige geschrift. De oude scholen hebben in hun context het heilige geschrift geïnterpreteerd. Deze interpretatie is niet meer van toepassing in een andere tijd. Daarom moet iedere tijd en context zijn eigen interpretatie hebben.

Al-Wahhab geloofde niet in een directe omverwerping van de wereldlijke machthebbers. Hij wilde de sociale structuren veranderen door vanaf onderaf te beginnen. Hij wilde zoveel mogelijk volgers verzamelen, omdat hij geloofde dat dit werkelijke verandering zou inzetten. Wel zocht Wahhab bescherming en steun van politieke machthebbers, omdat

zijn veranderingen voor gevaar konden zorgen. In ruil hiervoor gaf Al-Wahhab religieuze legitimatie aan de machthebbers.

Al-Wahhab was een religieus leider, een lid van de *ulama*. Dit is een groot verschil met de contemporaine tijd, waar het vooral activistische leken zijn die de leiding hebben over fundamentalistische bewegingen, zoals Kielstra heeft aangetoond.

Het vroege Wahhabisme verschilt dus wel degelijk in aantal opzichten van het contemporaine islamitisch fundamentalisme. Al-Wahhab wilde zeker terug naar de fundamenten van Islam, de Qu'ran en de *hadith*. Hierin verschilt hij niet van ander fundamentalisten. Hij steunt *ijtihad* en is argwanend tegenover *taqlid*. Hij is sterk tegen bijgeloof en vooral voor *tawhid*. Hierin lijkt het Wahhabisme dus erg op het protestantse fundamentalisme, maar in andere aspecten is hij heel anders dan zowel protestantse fundamentalisten als Islamitische fundamentalisten. Hij komt op voor vrouwenrechten, hij ontmoedigt de *jihad*, en is in geheel tegen geweld. Hij is voor educatie en voor debat, want dit komt ten goede van *ijtihad*.⁴⁶

Als we fundamentalisme beschouwen als puur een terugkeer naar de fundamenten van het geloof en een reactie op bedreigingen voor de religie kunnen we het vroege Wahhabisme zeker ook als fundamentalistisch beschouwen. Toch denk ik dat het fundamentalisme van de 20e eeuw teveel verschilt van het Wahhabisme. Al-Wahhab wil wel terug naar de fundamenten, maar hij wil hier debat over. Hij is dus niet voor één letterlijke interpretatie van het heilige geschrift. Uiteraard is het Wahhabisme niet exact hetzelfde als alle hervormingsbewegingen van de 18e eeuw, maar het geeft wel aan dat ook binnen de Islam de hervormingsbewegingen een bepaalde ontwikkeling hebben doorgemaakt. Zoals we in hoofdstuk 1 hebben vastgesteld is de Europese gereformeerde kerk een voorloper op het fundamentalisme van Noord-Amerika, maar ook zij verschillen op een aantal cruciale punten met het fundamentalisme.

Al-Qaeda

Hoe zit het dan met contemporaine terroristische organisaties? In hoeverre zijn zij fundamentalistisch? Verschillen zij ook niet teveel met de fundamentalistische bewegingen van de 20^e eeuw. Binnen de islamisten is zijn er drie verschillende stromingen te zien die voor een Islamitische wereld strijden. De eerste zijn de puristen. Zij willen vooral het woord

⁴⁶ N.J. DeLong-Bas, *Wahhabi Islam. From Revival and Reform to Global Jihad* (Oxford 2004) 7-40.

verkondigen en zijn apolitiek. Daarnaast zijn er de Politico's. Zij willen een Islamitische staat creëren door middel van politiek. De laatste zijn de Jihadisten. Hun middel is geweld. Aan het einde van de 20^e lijkt het erop dat politico's falen in het creëren van een Islamitische staat. De moslimbroederschap krijgt geen voet aan de grond in de Egyptische politiek en wordt effectief onderdrukt. Hierdoor worden zij gedwongen ondergronds te gaan. Het centrum van de Islamitische scholing verhuisde hierdoor van Caïro naar Medina. Veel kopstukken van de Islam verdwijnen dus uit eigen land en vestigen zich in Saudi-Arabië, daarnaast zien we veel Islamitische partijen verdwijnen in de mainstream politieke partijen.⁴⁷

Al-Qaeda komt op in 1979 na de Sovjet invasie in Afghanistan. Osama Bin-Laden traint en vangt strijders op om Afghanistan te verdedigen tegen de Sovjets. Deze strijders werden gesteund door zowel de VS als vele andere landen in het Midden-Oosten. Een leermeester van Osama Bin-Laden, Abdallah Azzam, afkomstig uit Palestina en nu professor aan de universiteit van Medina, gaf hem de inspiratie om het moslimterritorium te verdedigen tegen bedreigen van buitenaf. Azzam sprak een fatwa uit waarin defensieve Jihad geoorloofd was. Dit is volgens Azzam de individuele plicht van iedere moslim. Ayam al-Zawahir gaat nog een stap verder. Hij zegt dat moslims zichzelf niet alleen moeten verdedigen tegen indringers van buitenaf, maar ook van binnenuit. De jihad kan dus ook gevoerd worden tegen afvallige Islamitische regiems.

In 1989 trekken de Sovjets terug uit Afghanistan. Sommige strijders blijven strijden bijvoorbeeld in Palestina, Jemen, Kashmir en Bosnië. Andere Mujahedin zetten zich in voor een nationale strijd. In Egypte of in Algerije. Zij willen de samenleving versneld islamiseren. Dus niet alleen de corrupte leiders afzetten, maar iedereen mag aangevallen worden. Dit had een bloederige burgeroorlog als gevolg in Algerije.

In 1990 vindt er weer een verandering plaats. De 1^e golfoorlog vindt plaats. Het Irak van Saddam Hussein valt Kuwait binnen. Bin-Laden biedt zijn Mujahedin aan, maar de koning van Saudi-Arabië koos voor de hulp van de Verenigde Staten. Bin Laden gaat vanaf dit moment anders denken. Er komt een woede tegenover Saudi-Arabië. Zij laten ongelovigen toe in het heilige land en staan toe dat niet-moslims tegen moslims vechten, Irakezen zijn immers ook moslims. En er ontstaat een woede tegenover Amerika. Zij worden ervan beschuldigd de nieuwe kolonisator van het Midden-Oosten te zijn. Amerika krijgt de schuld van de economische malaise. De staat Israël bestaat vanwege Amerika. Amerika heeft te laat ingegrepen in Bosnië. Een nieuwe boodschap van Osama Bin Laden doet zijn intrede. De

⁴⁷ O. Roy, "EuroIslam: The Jihad Within?", in: *The National Interest*, Spring 2003, pp. 63-73

umma, de Islamitische wereld als geheel, moet zich verenigen tegen de nieuwe kruisvaarders. In 1996 verklaart Osama Bin Laden de oorlog aan de Amerikanen die het land van de twee heilige plaatsen bezet.

Al-Qaeda was een hiërarchisch gestructureerde organisatie. Na de oorlogsverklaring aan Amerika verandert dit. Onder invloed van globalisering wordt Al-Qaeda een franchise onderneming met Bin Laden als CEO. Na 2001 en de ‘war on terror’ wordt Al-Qaeda vooral een ‘merk’ met een netwerkstructuur en een gemeenschappelijk programma. Gericht op de bevrijding van het moslimterritorium. Olivier Roy noemt dit neofundamentalisme. Zij zijn niet meer bezig met het oprichten van een Islamitische staat, maar willen een Islamitische wereld zonder invloed van buitenaf.⁴⁸ Dit neofundamentalisme reageert niet op secularisatie of modernisatie, maar eerder op globalisering en hun structuren en doelen zijn ook globaal. Dit is een groot verschil met het fundamentalisme van de 20^e eeuw.

⁴⁸ O. Roy, *The Failure of Political Islam* (Cambridge 1994) 225.

Conclusie.

In deze scriptie heb ik onderzocht wat het begrip fundamentalisme inhoudt vanuit een geïntegreerde visie met als doel een goed begrip van fundamentalisme. Veel bewegingen worden vaak ten onrechte fundamentalistisch genoemd. Deze bewegingen kunnen dit als vervelend ervaren en dit kan leiden tot een verdere terugtrekking naar de eigen kringen.

De resultaten van mijn onderzoek geven verschillende inzichten per vakgebied. Fundamentalisme is voor ‘‘The Fundamentalist Project’’ een religieuze groep die meerdere strategieën toepast om de eigen identiteit te bewaren. Zij voelen dat deze identiteit bedreigd wordt. De groep wordt verdedigd door een selectieve set van doctrines en praktijken vanuit een heilig verleden. Fundamentalisme wordt gedefinieerd onder een set van familietrekjes waarin niet alle beschreven groepen passen. Deze set lijkt vooral van toepassing op het Noord-Amerikaanse protestantse fundamentalisme en deze wordt vervolgens toegepast op verschillende groepen van Japan tot aan Zuid-Amerika.

De theologie kijkt vooral naar fundamentalisme als een individuele geloofservaring. De theoloog kijkt naar de argumenten die de fundamentalisten geven op basis van het heilig geschrift. Fundamentalisten proberen, volgens de theoloog, vooral vast te houden aan de onfeilbaarheid van het heilige geschrift. Als we deze uitleg aanhouden dan wordt het moeilijker om groepen buiten het Jodendom, Christendom en de Islam als fundamentalist beschouwen, omdat andere groepen niet een dergelijk heilig geschrift kennen.

Het fundamentalisme is voor de psycholoog slechts een reactie op een complexe situatie die teveel om te verdragen wordt voor de groep of mens in kwestie. Op deze manier kunnen veel bewegingen als fundamentalistisch beschouwd worden.

Sociologen zien het fundamentalisme vooral als reactie op veranderingen van sociale omstandigheden. Zij stellen hierdoor andere vragen. Ook voor sociologen kunnen veel verschillende groeperingen fundamentalistisch zijn. Leaders van dergelijke bewegingen proberen in te spelen op de veranderingen in een maatschappij en op deze manier een grote groep mensen mobiliseren.

De politieke wetenschap probeert vooral een oplossing te vinden voor wat zij het probleem fundamentalisme noemen. Zij zien het vooral als een bedreiging voor de seculiere, verlichte en liberale waarden. Aan de andere kant wordt er ook erkend dat deze visie kan leiden tot een totaal onbegrip van fundamentalisme.

Dit onderzoek toont aan dat hoe belangrijk het Fundamentalist Project ook is, dit wel tekort schiet in een geïntegreerde visie met andere vakgebieden, waardoor het begrip van ‘‘de

mens'' als fundamentalist soms niet goed benaderd wordt. Een goed geïntegreerde visie op fundamentalisme is van groot belang, omdat anders veel groepen zich benadeeld kunnen voelen of dat andere groepering religieus fundamentalistisch worden genoemd terwijl zij op geheel andere situaties reageren. De psychologie, theologie, sociologie en politieke wetenschap geven ons andere inzichten in het fundamentalisme dat heel nuttig kan zijn voor een verklaring, maar ook een integratie van de verschillende bewegingen. De benadering van de gevoelens van in het bijzonder de psychologie en de theologie kan hier een goede basis voor zijn.

Een historicus moet erg voorzichtig zijn met het geven van oplossing voor een probleem. In deze scriptie heb ik dit ook niet geprobeerd te doen. Ik heb wel geprobeerd om een nuancering te geven op bepaalde benaderingen van fundamentalisme. De titel van deze scriptie, 'het F woord', geeft dit al aan. Het is belangrijk om voorzichtig met het begrip fundamentalisme om te gaan. Het heeft een negatieve benadering gekregen wat niet altijd op gaat voor veel bewegingen.

Bibliografie

Abrahamian, E., 'Khomeini: A Fundamentalist?'. In: Kaplan, L. (red.) *Fundamentalism in Comparative Perspective* (Massachusetts 1992).

Ammerman, N.T., 'North American Protestant Fundamentalism'. In: Marty, M.E. en Appleby, R.S. (red.), *Fundamentalisms Observed*. The Fundamentalism Project Vol. 1 (Chicago 1991).

Beek, van de A.H., 'Fundamentalisme: soliditeit en excentriciteit van de geloofsgrond'. In: P.B. van Hensbroek, S. Koenis en P. Westerman (red.), *Naar de letter. Beschouwingen over fundamentalisme*, (Utrecht 1991).

Davis, W., 'Fundamentalism in Japan: Religious and Political'. In: Marty, M.E. en Appleby, R.S. (red.), *Fundamentalisms Observed*. The Fundamentalism Project Vol. 1 (Chicago 1991).

DeLong-Bas, N.J., *Wahhabi Islam. From Revival and Reform to Global Jihad* (Oxford 2004).

Gold D., 'Organized Hinduisms: From Vedic Truth To Hindu Nation'. In: Marty, M.E. en Appleby, R.S. (red.), *Fundamentalisms Observed*. The Fundamentalism Project Vol. 1 (Chicago 1991).

Hardacre, H., 'New Religions, Family and Society in Japan'. In: Marty, M.E. en Appleby, R.S. (red.), *Fundamentalisms and Society: Reclaiming the Sciences, the Family, and Education*, The Fundamentalism Project Vol. 2 (Chicago 1993).

Jäggi, C. und Krieger, D., *Fundamentalismus. Ein Phänomen der Gegenwart*, (Zürich 1991).

Kielstra, N., 'Fundamentalisme: Fundamentalisme: sekte of massabeweging'. In: P.B. van Hensbroek, S. Koenis en P. Westerman (red.), *Naar de letter. Beschouwingen over fundamentalisme*, (Utrecht 1991).

Knijff, de H.W., 'Doen wat er staat'. In: Beck, H.L. en Merks, K.W. (red.) *Fundamentalisme* (Baarn 1994).

Kuran, T., 'New Religions, Family and Society in Japan'. In: Marty, M.E. en Appleby, R.S. (red.), *Fundamentalisms and the State: Remaking Politics, Economies, and Militance*, The Fundamentalism Project Vol. 3 (Chicago 1993).

Madan, T.N., 'The Double-Edged Sword: Fundamentalism and the Sikh Religious Tradition'. In: Marty, M.E. en Appleby, R.S. (red.), *Fundamentalisms Observed*. The Fundamentalism Project Vol. 1 (Chicago 1991)

Marty, M.E. en Appleby, R.S., 'An Interim Report on a Hypothetical Family'. In: Marty, M.E. en Appleby, R.S. (red.), *Fundamentalisms Observed*. The Fundamentalism Project Vol. 1 (Chicago 1991).

Marty, M.E., 'What is Fundamentalism? Theological Perspectives'. In: H. Küng en J. Moltmann (red.), *Fundamentalism as an Ecumenical Challenge*, (London 1992)

Marty, M.E. en Appleby, R.S. (red.), *Accounting for Fundamentalisms: The Dynamic Character of Movements*. The Fundamentalism Project Vol. 4 (Chicago 1994).

Meyer, T., 'Fundamentalismus: die andere Dialektik der Aufklärung'. In: P.B. van Hensbroek, S. Koenis en P. Westerman (red.), *Naar de letter. Beschouwingen over fundamentalisme*, (Utrecht 1991) 129-138.

Montsma, J.A., *De exterritoriale openbaring. De openbaringsopvatting achter de fundamentalistische Schriftbeschouwing*. (Amsterdam 1985) 160.

Müller-Fahrenholz, G., 'What is Fundamentalism Today? Perspectives in Social Psychology'. In: H. Küng en J. Moltmann (red.), *Fundamentalism as an Ecumenical Challenge*, (London 1992).

Oberoi, H., 'Mapping Indic Fundamentalisms through Nationalism and Modernity'. In: Marty, M.E. en Appleby, R.S. (red.), *Fundamentalisms Comprehended*. The Fundamentalism Project Vol. 5 (Chicago 1995).

Roy, O., "EuroIslam: The Jihad Within?", in: *The National Interest*, Spring 2003, pp. 63-73.

Roy, O., *The Failure of Political Islam* (Cambridge 1994).

Ruthven M., *Fundamentalism: A Very Short Introduction* (Oxford 2007).

Sachedina, A.A., 'Activist Shi'ism in Iran, Iraq and Lebanon'. In: Marty, M.E. en Appleby, R.S. (red.), *Fundamentalisms Observed*. The Fundamentalism Project Vol. 1 (Chicago 1991).

Tamney, J.B., 'Part IV: Accounting for South Asian Fundamentalisms', in: *Review of Religious Research*, Vol. 37, No. 4 (1996).

Voll J.O., 'Fundamentalism in the Sunni Arab World: Egypt and the Sudan'. In: Marty, M.E. en Appleby, R.S. (red.), *Fundamentalisms Observed*. The Fundamentalism Project Vol. 1 (Chicago 1991).

Witte, H., 'Zondebokken gezocht'. In: Beck, H.L. en Merks, K.W. (red.) *Fundamentalisme* (Baarn 1994).